

Volksparken

Christie Weduwer

De definitie luidt: *Een volkspark is een park, ten gerieve van het verheffen van de arbeidersklasse aangelegd, met voorzieningen voor educatie, sport en recreatie.*¹

Deze definitie is met vereende krachten geformuleerd tijdens een bijeenkomst van Tuinhistorisch genootschap Cascade, na de presentatie over mijn verkennende inventarisatie van Nederlandse Volksparken op 27 maart 2010.

Eraan voorafgaand was een discussie over wat nu eigenlijk een park precies een volkspark maakt. Waar draait het om: om de doelgroep, het soort ontwerp, de natuurbeleving, de toegankelijkheid, de sportvoorzieningen, de recreatie, of om het educatieve- en opvoedende, dus verheffende karakter?

De *doelgroep* voor een volkspark was de werkende- of arbeidersklasse, dat wil zeggen handarbeiders in fabrieken. *Arbeider* lijkt tegenwoordig wel een niet-politiekcorrecte benaming, net als bijvoorbeeld *neger* of *werkster*. Het woord *gastarbeider*, dat in de jaren zestig gebruikelijk was voor een bepaalde categorie immigranten is ook alweer uit het spraakgebruik verdwenen. Voor de Tweede Wereldoorlog was arbeider een geuzennaam en staat het woord in vrijwel alle door socialisten opgerichte verenigingen (SDAP, VARA etc.). Auke van der Woud onderscheidt de hogere klasse, de middenklasse of kleine burgerij en de lagere klasse.² Die laatste moest worden verheven. In de orde, die door de hogere klasse bepaald werd, dienden zij zich onder hun leiding op te werken naar een hoger niveau: een treetje hoger op de maatschappelijke ladder, zodat zij betere en betrouwbare burgers zouden worden.

Het *soort ontwerp* van een volkspark is ook herkenbaar: eenvoudig, zonder bijzondere beplantingen. Verharde paden, een ligweide en een vijver, en veel mogelijkheden tot educatie, recreatie en sport. Vaak stond er in Nederland een hek omheen. Dat is typisch Engels, want in Duitsland stonden er nooit hekken omheen,

omdat daar het openbare karakter veel belangrijker werd geacht dan in Engeland.³ De Duitse landschapsarchitect Peter Joseph Lenné (1789-1866) viel dat al op tijdens zijn bezoek aan Londen in 1822.⁴

De *openbare toegankelijkheid* is een belangrijk kenmerk van een volkspark, maar dat geldt ook voor een stadspark. Tot het einde van de achttiende eeuw was wandelen een tijdverdrijf voor de adel en de geestelijkheid. De plekken waar men dat deed waren niet voor iedereen toegankelijk. De Duitse tuintheoreticus van de Verlichting, Christian Cay Lorentz Hirschfeld (1742-1792) pleitte voor het eerst voor openbaar toegankelijke *Volksgärten*.⁵ Ook de Deen J.P. Willebrand pleitte in 1775 al voor een stadspark: *voor de gezondheid van armen en rijken, ter verfraaiing van de stad en tot genoegen van de inwoners*.⁶ Aan het einde van de achttiende eeuw werd overal in Europa gestreden voor gelijkheid en tegen de privileges van de adel en de geestelijkheid. Openbare parken ontstonden aanvankelijk door het openstellen van parken van de aristocratie en door het aanleggen van wandelparken op geslechte muren en bolwerken van steden. Openbaar toegankelijk wil zeggen dat er geen toegangsprijs wordt geheven en dat het iedereen vrij staat dat park te bezoeken tijdens de openingstijden. Het feit dat het park soms omheind is en vaak 's nachts wordt afgesloten doet niets af aan het openbaar toegankelijke karakter ervan.

De *natuurbeleving* was bij het ontwerpen van een volkspark niet het voornaamste doel. De nadruk lag meer op het recreëren in allerlei vormen. De beleving van de natuur was aan het einde van de negentiende eeuw overigens ook aan verandering onderhevig. Het flaneren gebeurde niet alleen op boulevards en in winkelpassages, maar ook in parken. Zien en gezien worden.

Sportfaciliteiten zijn een belangrijk onderdeel van volksparken, met name in de latere. In de tweede helft van de negentiende eeuw kwamen er allerlei nieuwe sporten zoals tennis, voetbal, fietsen etc. Maar met uitzondering van misschien schaatsen, zwemmen, worstelen en hardlopen hield de Nederlandse onderklasse zich in die tijd nog niet met sport bezig. Sportbeoefening in competitieverband was

ook nieuw. De eerste Olympische Spelen werden gehouden in 1896. De sporten waarin gestreden werd waren atletiek, schieten, schermen, tennis en gewichtheffen. In Engeland waren er al eerder een soort nationale spelen -de Brooks Olympian Games vanaf 1850- en tijdens de Wereldtentoonstelling in het Crystal Palace in 1866.⁷ De sporten waarin gestreden werd waren zwemmen, atletiek, turnen, worstelen, boksen en schermen. In hoeverre hieraan arbeiders deelnamen is niet bekend, maar het lijkt erop dat dit toen nog een elitaire aangelegenheid was. De populariteit van sportbeoefening heeft zich altijd top-down ontwikkeld. Voetbal is in Nederland in 1885 geïntroduceerd door Jan Bernard van Heek (1863-1923), die in Engeland studeerde en het spel daar had leren kennen. Tennis is in 1873 in Frankrijk ontstaan. Dit soort vrijetijdsbesteding was toen uitsluitend voor de bezittende klasse weggelegd. De onderklasse had nauwelijks vrije tijd, die werkte zeker 11 uur per dag, vaak zeven dagen in de week, laat staan dat zij geld had voor tennisrackets. In het Volkspark in Enschede (1872) waren bijvoorbeeld bij de opening nog geen sportfaciliteiten aanwezig. Later legde de familie Van Heek wel tennisbanen aan in het Volkspark, waar zij vooral zelf veel gebruik van maakte.

Voor *recreatie* zijn er in volksparken muziektenten, volièeres, kinderboerderijen, hertenkampen en dergelijke te vinden. De variatie in deze faciliteiten is groot. Deze waren alle bedoeld om het volk op te voeden. Het recreëren kon ook passief: op het terras van de uitspanning die men ook meestal in een volkspark aantrof. Meestal werd er geen sterke drank geschonken en was er sprake van melkinrichting of een theesalon. Bier was wel toegestaan, dat was vanouds een volksdrank en werd gezonder dan water en minder gevaarlijk dan jenever geacht. Het *verheffen van de arbeidersklasse* is een sociaal-democratisch verschijnsel volgens Den Dulk.⁸ Vanuit de vakbeweging en sociaal-democratische zijde werd daar veel werk van gemaakt in de eerste helft van de twintigste eeuw. De sociaal-democraten, met name de Fabians in Groot-Brittannië, hoopten de lagere standen te verheffen door hen in aanraking te brengen met allerlei kunstvormen.⁹ Zij stichtten scholen en bibliotheken en gaven lezingen en cursussen op velerlei terrein. Maar hoe is het dan mogelijk dat liberalen en verklaard tegenstanders van het socialisme als Van Heek c.s. ook veel hebben gedaan om aan dit ideaal

gestalte te geven? Marc Adang maakt duidelijk dat ook de progressief-liberalen er belang bij hadden om het volk te verheffen, en dat ook zij daar veel werk van maakten. Burgerschap was niet alleen een voorrecht, maar impliceerde ook plichten en bekwaamheden. De inzet van die burgers was nodig voor de maatschappelijke vooruitgang en het behoud van de staat. Men zou dus eisen kunnen stellen aan die burgers, voor zij werden toegelaten tot de actieve politiek. De liberale ideeën over democratie hielden echter in dat men dergelijke toelatingseisen niet meer kon stellen. De massa zou actieve politieke rechten krijgen en het was maar afwachten hoe zij daarmee zou omgaan. De geestdrift voor het beschavingsoffensief is in dit licht goed te begrijpen. De Maatschappij tot Nut van het Algemeen (1784) en veel andere initiatieven als de Wereldbibliotheek en Ons Huis zijn juist uit de liberale hoek afkomstig.¹⁰ Karl Marx's *Das Kapital* werd pas gepubliceerd tussen 1867 en 1894 (3 delen). Het ligt dus genuanceerder.

Het verheffen van de arbeidersklasse was een belangrijke reden om dergelijke parken aan te leggen voor locale overheden die door socialisten werden bestuurd. Liberale industriëlen lieten echter ook dergelijke parken aanleggen voor hun eigen fabrieksarbeiders. Die arbeiders leefden in barre omstandigheden, in slechte, te kleine huizen, met veel kinderen en zonder riolering of goede drinkwatervoorziening.¹¹ Ook op het werk waren de omstandigheden niet veel beter: karig stukloon en lange werktijden in slecht geventileerde ruimtes, in stank en herrie. Tuberculose, alcoholisme en kindersterfte eisten hun tol. Het socialisme vond bij die mensen een gretig gehoor en er werden vakbonden opgericht. De fabrikanten waren niet erg gesteld op deze ontwikkeling: toen Ferdinand Domela Nieuwenhuis (sociaal-anarchist, 1846-1919) een zaal wilde huren in het Volkspark in Enschede was G.J. van Heek daar mordicus op tegen.¹²

De textiefabrikanten schonken parken aan hun arbeiders, om hun werklui uit de kroeg te houden en enige compensatie te bieden voor de slechte werk- en woonomstandigheden, en in de hoop zo hun gezondheid te verbeteren. Zij wilden daarmee ook blijk geven van hun goede bedoelingen. Veel -ook Twentse- grootindustriëlen gaven geregeld blijk van een bepaald idealisme. Bijvoorbeeld wanneer zij hun werknemers verblijdden met een park, een fabriekskolonie, een zwembad, een museum, een ziekenfonds of een pensioenvoorziening. Liberalen

zagen dat als hun verantwoordelijkheid. Zij streefden op hun manier naar een ideale wereld, hoezeer zij ook door de socialisten in het verdomhoekje werden gezet als uitbuiters van hun arbeiders.

Verlichte fabrikanten en lokale overheden probeerden oplossingen te bedenken voor de problemen die de Industriële Revolutie met zich meebracht. Door de trek naar de steden, waar de fabrieken verlegen zaten om arbeidskrachten, barstten die steden uit hun voegen. Eigenbelang speelde daarbij ook een rol: gezonde arbeiders konden harder werken.¹³ Zo lijkt het erop dat het schenken van de particulier gefinancierde parken een liberale, verlichte methode was om het volk te verheffen, en dat de socialisten die methode hebben overgenomen. De liberalen hoopten op betrouwbare burgers die hun eigen keuzes zouden kunnen maken, en waarmee zij uit de voeten zouden kunnen. Socialisten wilden het volk verheffen om vervolgens gezamenlijk op te kunnen staan tegen de bezittende klasse.

Uit de Oxford Companion to Gardens¹⁴ blijkt ook dat volksparken toen werden volgezet met nationalistische standbeelden en andere parafernalia, om zo het volk op te voeden. Dit past allemaal in het patroon van die tijd: hoe representeer je de natie. (in de parken van de aristocratie stonden follies en replica van beelden uit de oudheid).¹⁵ Dat nationalisme is een typisch Europees verschijnsel. In de loop van de twintigste eeuw werden de leef- en werkomstandigheden van de werkende klasse dusdanig verbeterd dat de behoefte om die klasse te verheffen afnam. Het concept was echter zo succesvol dat de meeste stadsparken die in de loop van de twintigste eeuw zijn aangelegd, eigenlijk aan de definitie beantwoorden, zij het dan dat er geen verheffingsgedachte meer aan ten grondslag lag en de doelgroep niet meer uitsluitend de arbeidersbevolking betrof: daar zit hem dus het verschil tussen een volkspark en een stadspark, en daarmee verdween het volkspark als typologie.

Conclusie: elk volkspark is een stadspark, maar niet elk stadspark is een volkspark.

Noten

¹ N.B. ik gebruik dezelfde definitie als Sandra den Dulk.

² Auke van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen*, Amsterdam 2010, p.55.

³ Hazel Conway, *People's Parks. The design and development of Victorian parks in Britain*.P.139.

⁴ Conway, p.14.

⁵ Ch.C.L.Hirschfeld, *Theorie der Gartenkunst*. Cambridge 1991, p.192-201.

⁶ DBNL (versie 18 november 2012)

http://www.dbnl.org/tekst/kloe003blau01_01/kloe003blau01_01_0019.php

⁷ Britannia.com (versie 13 april 2011) <http://www.britannia.com/celtic/wales/facts/facts3.html>

⁸ Sandra den Dulk, *Nederlandse stads- en volksparken; een complexe typologie. Ontstaan, ontwikkeling, toekomst en betekenis van het fenomeen stads en volksparken; 1800-1960*, 2011, p.14.

⁹ The Fabian Society: een Engelse linkse denktank, opgericht in 1884. Ze propageren grotere gelijkheid van macht, rijkdom en mogelijkheden; de waarde van gezamenlijke actie en publieke dienstbaarheid; een betrouwbare, tolerante en actieve democratie; burgerschap, vrijheid en mensenrechten; duurzame exploitatie van natuurlijke rijkdommen en multilaterale en internationale samenwerking. Zij onderscheidden zich van de Marxisten doordat zij niet d.m.v. een revolutie, maar langs lijnen van geleidelijkheid deze doelen willen bereiken.

¹⁰ Marc Adang, *Voor sociaal-democratie, smaakopvoeding en verheffend genot. De Amsterdamse vereniging Kunst aan het Volk, 1903-1928*. Dissertatie UVA, Amsterdam 2008 p.43-52.

¹¹ Auke van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen*, Amsterdam 2010, hoofdstukken 2, 3, 6 en 7.

¹² Interview met Wim Nijhof.

¹³ Wim H. Nijhof, *Troebeelen in de Twentse textiel.100 jaar sociale strijd*, Zwolle 2012, p.69-72.

¹⁴ Jellicoe, Sir Geoffrey ea., *The Oxford companion to gardens*, Oxford 1986, p.457.

¹⁵ N.B. een folly is een dwaasheid, een kostbaar, maar nutteloos gebouwtje; een kenmerkend onderdeel van de Engelse landschapsstijl.